

Håvard Hellang

Øst-Tysklands politiske økonomi:

Bakgrunn og effekt på den økonomiske veksten i perioden frem til 1975

Bacheloroppgave i Historie

Veileder: Kristian Steinnes

Mai 2022

Håvard Hellang

Øst-Tysklands politiske økonomi:

Bakgrunn og effekt på den økonomiske veksten i perioden frem til 1975

Bacheloroppgave i Historie
Veileder: Kristian Steinnes
Mai 2022

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for moderne samfunnshistorie

Kunnskap for en bedre verden

Innhold

1 Introduksjon	3
1.1 Oppgavens fokusområde og problemstillinger	3
1.2 Litteratur og tilnærming	5
1.2.1 Kildekritikk	6
2 Det politiske bakteppet for DDRs økonomi	7
2.1.1 Introduksjon	7
2.1.2 Hvordan påvirker politikk økonomi, et eksempel	7
2.1.3 Acemoglu & Robinson teori	8
2.2 DDRs bakgrunn og opprinnelse	9
2.2.1 Innledning	9
2.2.2 Øst-Tyskland blir til	9
2.2.3 DDRs basislinje og sammenlignings grunnlag	9
2.3 Ideologi og politikk	10
2.3.1 Stalinisering	10
2.3.2 De-stalinisering og liberalisering	11
2.3.3 Khrusjtsjov og veien videre	12
3 Planøkonomi i DDR	13
3.1 Intro til planøkonomi	13
3.2 Planøkonomiens opprinnelse	13
3.3 Planøkonomi og handel	14
3.4.1 Planøkonomi og statlige investeringer, fordeler	15
3.4.2 Ulemper	16
3.5 Planøkonomi i et skiftende marked	16
3.6.1 Fungerte planøkonomien?	17
4 COMECON, handelsavtaler og handelsbalanse	18
4.1 Hvordan handel påvirker økonomisk vekst	19
4.2 Hva er CMEA?	20
4.2.1 CMEA i praksis	20
4.2.2 Sovjetunionen som knutepunkt	21
4.3 Viktigheten av hva som produseres	22
4.4 En felles valuta	22
4.4 Hva skjedde i vest?	23
4.4.1 Marshall planen og EKSF	23
4.4.2 CEMA vs EKSF	24
5 Konklusjon	25

5.1.1 Planøkonomiens opprinnelse	25
5.1.2 COMECONs opprinnelse	26
5.2.1 Planøkonomiens effekt på den økonomiske veksten.....	26
5.2.2 COMECONs effekt på den økonomiske veksten i DDR.....	27
5.3 Veien videre.....	27
6 Kildeliste	29

Øst-Tysklands politiske økonomi: bakgrunn og effekt på den økonomiske veksten i perioden frem til 1975

1 Introduksjon

Denne oppgaven vil ta for seg det politisk-økonomiske systemet og den økonomiske veksten i Øst-Tyskland i perioden etter andre verdenskrig frem til ca midt på 1970 tallet. Jeg vil sammenligne hvordan de økonomiske strukturene som oppstod og utviklet seg i denne perioden var med på å påvirke denne veksten. Jeg har valgt å undersøke dette temaet fordi jeg alltid har vært fasinert av det økonomiske systemet i østblokklandene, hvordan de fungerte og hvordan de bidro til en vekst som imponerte økonomer verden over, før det endte i kollaps. Jeg har alltid vært fasinert av økonomisk vekst, og ser etter årsaker til denne veksten over alt. Øst-Tyskland i denne perioden er spesielt interessant, ikke bare fordi det er et østblokk-land, men også på grunn av dets unike posisjon med tanke på sammenligningsgrunnlag. Tyskland ble splittet i to, men de to delene beholdt samme kultur, tilsvarende klima og tilnærmet lik geopolitisk situasjon i skvis mellom supermaktene USA og USSR. Dette gjør at det for det meste var de forskjellige politiske og økonomiske systemene som skiller dem. Når det er sagt er de ikke helt like heller. Vest var i en bedre posisjon fordi de hadde tilgang på flere naturlige ressurser enn øst. De hadde også bedre tilgang på hav, og lå nærmere rike handelspartnere. På den andre siden endte øst opp med hovedstaden og områdene rundt, noe som tradisjonelt sett betyr høyt utviklet og rike områder. Så helt like var de ikke, men likere enn mange andre sammenlignbare land. Dette betyr at vi har et unikt grunnlag for å se hvordan forskjellige økonomiske og politiske systemer driver økonomisk vekst.

1.1 Oppgavens fokusområde og problemstillinger

Hovedfokuset i denne oppgaven vil derfor ligge på hvordan økonomiske og politiske systemer i Øst-Tyskland var med på å drive den økonomiske veksten i perioden etter andre verdenskrig og frem til 1975. Det betyr at andre viktige ting for økonomisk vekst som befolkningsvekst,

naturressurser og geografi vil få liten eller ingen plass her. Det betyr også at selv om jeg skal en del turer innom Vest-Tyskland så vil det ikke bli viet mer plass til dette enn at vi får noe å sammenlikne systemene i Øst med. Vi skal derimot vie litt ekstra tid til Sovjetunionen, fordi Øst-Tyskland i starten av sin eksistens i praksis ble styrt fra Moskva. Selv om en kan argumentere for Østtysk selvstyre innen mange områder, var de fleste viktige avgjørelser og den politiske og økonomiske rettesnoren satt fra Moskva.

Jeg vil i oppgaven ta for meg flere viktige temaer som jeg mener er med på å forme den politiske og økonomiske utviklingen i Øst-Tyskland, og i forlengelsen av det den økonomiske veksten en ser. Jeg vil gå inn på først det politiske bakteppe for den utviklingen en ser. Dette gjør jeg fordi ved å kun se på det økonomiske bilde vil vi ikke kunne forstå en del av de avgjørelsene som blir tatt. I forlengelsen av dette vil jeg også gå inn på ideologi. Jeg har valgt å legge vekt på COMECON og Planøkonomien, da disse er sentrale elementer i det økonomiske systemet. Hva disse er for noe vil jeg komme nærmere inn på når det blir aktuelt. Jeg valgte disse fordi de var viktige for økonomisk utvikling i Øst-Tyskland. Her kunne jeg også tatt med kollektiviseringen av jordbruket, men det ble det ikke plass til. Til slutt vil jeg diskutere litt hvordan tall og propaganda har hatt en viktig innflytelse på hvordan Øst-Tyskland har fremstått, og litt hvordan ting kanskje egentlig var. Dette velger jeg å gjøre fordi tall kan selekteres på en måte som gjør at vi kan manipulere effekter. Dette er noe vi er vant til i dag, men det var også noe spesielt Sovjet var flinke til. Derfor er det viktig å ikke bare se på tallene, men hva som faktisk skjer med befolkningen og økonomien.

Jeg vil seinere undersøke hvordan politisk og ideologisk tankegang og fremgangsmåte var med på å forme de økonomiske institusjonene COMECON og planøkonomi. Jeg vil også se hvordan det politiske og geopolitiske bildet har fungert som formgivende vendepunkter i utviklingen av den Østtyske økonomien. Ikke minst vil jeg vurdere hvordan den brutale måten Stalin ledet Sovjetunionen, og i forlengelsen av det ledet DDR, hadde en innvirkning på økonomien i DDR.

Kort oppsummert er hovedproblemstillingen: Hvordan har politikk og økonomi formet de økonomiske systemene som drev den østtyske økonomien i perioden frem til 1975, og hvilken effekt hadde disse systemene på veksten?

1.2 Litteratur og tilnærming

Studien bygger på flere sentrale verk som etter min mening gir et godt innblikk i sine respektive områder. Den boka som var med på å inspirere studien er "Growth of the international economy, 1820 - 2015" da det på mange måter var denne som inspirerte hele oppgaven. Den legger frem historien fra et økonomisk perspektiv og går gjennom de store trendene i den økonomiske utviklingen for mange av verdens land i perioden. Den sier dessverre ikke så mye om de spesifikke landene i detalj, noe som gjorde at jeg så en mulighet til utbedring. Det neste og kanskje viktigste er Crockatts "The fifty years war".¹ Denne boka gir et godt innblikk i den kalde krigen og tar opp mange av de politiske vendingene som en får i løpet av krigen. Den er spesielt relevant for denne oppgaven fordi den gir et godt grunnlag for hva som skjedde på den geopolitiske scenen. Den tar også opp en del om hvordan Øst-Tyskland passer inn i dette spillet. Videre bruker jeg to tekster som er veldig detaljert innenfor sine områder. Dette er "The Council for Mutual Economic Assistance and Eastern Europe" av Fallenbuchl² som har mye bra å komme med for å forstå Øst-Tysklands plass i COMECON, eller the Council for Mutual Economic Assistance (CMEA). Den siste teksten er "The rise and fall of the planned economy in the German democratic republic, 1945-89".³ Her sier tittelen på teksten hvorfor den har blitt med. Det er en tekst som gir et godt innblikk i planøkonomien i Øst-Tyskland. Med å ta i bruk disse tekstene, og ved å slå sammen mye av den kunnskapen som de har fra før av vil jeg forhåpentlig kunne gi et helhetlig inntrykk av hvordan de økonomiske og politiske systemene var med på å drive den økonomiske veksten til Øst-Tyskland. En siste bok som er verdt å nevne her, som har vært med på å forme valget av tema er "Why nations fail" av Acemoglu & Robinson. Denne teksten er kanskje mer populærvitenskapelig enn de andre på denne listen. Dette kan være en svakhet. Teksten er ikke med så mye for å gi ett faktagrunnlag å argumentere ut ifra, men heller en måte å tenke på for å forstå hvordan land utvikler seg på. Teksten går i dybden på hvordan politiske og

¹ Crockatt 1995

² Fallenbuchl 1987

³ Roesler 1991

økonomiske systemer kan bidra til bærekraftig økonomisk vekst, eller forhindre den. Den argumenterer for at det ikke er kultur eller geografi som former ett lands økonomiske system, men heller hvordan det politiske systemet er bygd opp. På mange måter er dette et tema jeg ville studere, og har derfor hatt en stor påvirkning i retningen denne oppgaven tok. Oppgaven min vil på mange måter se på om det er mulig å forklare den ulike veksten i de to Tysklandene med utgangspunkt i de politiske og økonomiske systemene. Jeg viser derfor hvordan de politiske forutsetningene var med på å skape de økonomiske systemene.

1.2.1 Kildekritikk

Når en behandler historiske tekster og historisk data er det alltid viktig å ta en vurdering på om det en har av kilder og data er til å stole på, og spesielt hvilke deler som er troverdig, og hvilke som ikke er det. En kan se ut ifra forfatterne og hvilke motivasjoner de måtte ha om de muligens ikke holder seg helt til det som faktisk har skjedd. Dette er spesielt viktig når en ser på autoritære stater som DDR og Sovjetunionen. Disse er ikke bare motivert av et behov for å validere eget styre, men kan også ha et behov for å forsvare ideologi sin. Når en behandler denne type kilde er det viktig å ha i bakhode at de som står for rapporteringen av tallene gjerne ønsker å se best mulig ut, og ikke har noen problemer med å lyve for å oppnå dette målet. I vårt tilfelle blir det derfor spesielt viktig å ha dette i bakhodet når en ser på for eksempel vekst tallene til DDR. En må også tenke på hvordan data og kildemateriale er fremstilt. Det var også ofte brukt forskjellige måter å rapportere på, og det var viktigere å nå et produksjonsmål for eksempel, enn om det faktisk var bruk for det som ble produsert. En kan på denne måten ende opp med en del "tomme" data som i teorien kunne betydd økonomisk vekst, men som i praksis kan bety en sløsing av ressurser som ikke kommer til nytte. Et eksempel på dette er hvordan planøkonomien ikke klarte å skape bærekraftig vekst fordi planøkonomien ikke klarte å gjøre industrien lønnsom, noe som gjorde at voldsom vekst ble fulgt av høye subsidierings kostnader i stedet for fortjeneste.⁴ På den andre siden kan en bruke disse forskjellene i rapporteringsmåter som en styrke. I Roesler for eksempel tas det i bruk både den vanlige reallønn, men den suppleres med mål på konsum av matvarer for å styrke kredibiliteten.⁵ Jeg har derfor vært forsiktig med å bruke for mye tall i teksten, og heller fokusert på generelle trender og mønstre innen den økonomiske utviklingen.

⁴ Fallenbuchl 1987: 116

⁵ Roesler 1991: 49-51

2 Det politiske bakteppet for DDRs økonomi

2.1.1 Introduksjon

En kan ikke forstå den økonomiske utviklingen et land har kun ut ifra dets økonomiske institusjoner eller dets økonomiske ressursgrunnlag. Politikk er også viktig for et lands økonomiske utvikling, selv om den politikken ikke direkte har noen med økonomi å gjøre. Måten Sovjetunionen hadde stasjonert store mengder militære styrker i DDR for å ha kontroll over den politiske utviklingen i landet rett etter andre verdenskrig er et godt eksempel på dette.⁶ DDR står her for Deutsche Demokratische Republik som er det tyske navnet for Øst-Tyskland, og er også den forkortelsen vi bruker i Norge.

2.1.2 Hvordan påvirker politikk økonomi, et eksempel

Eksempelet med de militære styrkene i DDR er bra av flere grunner. Dette var fra Sovjet sin side motivert både ideologisk, geopolitisk og sikkerhetspolitisk, men ikke økonomisk. Det var motivert ideologisk fordi Sovjet ønsket å spre kommunismen til DDR, og hadde ingen problemer med å bruke hæren for å få til dette. Ideen med væpnet revolusjon er godt festet i kommunismen, og hvis ikke landet selv gjennomfører denne, da får den væpnede revolusjonen komme utenifra. Det er ifølge kommunismen en klassekamp, og da har ikke landegrensene så mye å si. Videre var det geopolitisk motivert. Forholdet mellom Sovjetunionen og de vestlige allierte var spent allerede fra slutten av andre verdenskrig.⁷ Etter hvert som den kalde krigen utviklet seg kjølnet forholdet enda mer. Det ble derfor viktig for Sovjet å vise makt opp mot vesten, og her ble hæren det viktigste virkemiddelet da de ikke hadde utviklet atombomben enda. Tyskland var ikke bare et viktig møtepunkt med vesten, det var også et område hvor ingen hadde den fulle kontrollen, og det ble derfor viktig å vise styrke for å beholde den kontrollen Sovjet hadde. Den siste grunnen var at det var et strategisk viktig område å ha militær kontroll. Som andre verdenskrig hadde demonstrert var det

⁶ Roesler 1991: 49

⁷ Crockatt 1995: 46

russiske kjerneområde dårlig beskyttet mot angrep fra vest over det relativt flate området i dagens Polen og Ukraina. En av grunnene til at Nazi Tyskland ikke klarte å erobre Russland var at Sovjet hadde kontroll over dette slettelandet. Det var så vidt de klarte å holde ut, og med en ny potensiell fiende i vest var det derfor viktig for Sovjet å kontrollere så mye territorium som mulig vestover. Derfor var det viktig å kontrollere DDR også.

Ingen av grunnene gitt over var økonomiske. Likevel var det Øst-Tyskland som ble nødt til å betale for hæren som okkuperte dem. Dette er for å vise hvordan politiske avveininger og avgjørelser har en påvirkning på den økonomiske utviklingen til et land. Fordi det ble Øst-Tyskland som måtte betale for hæren, fikk dette store økonomiske konsekvenser for utviklingen av den østtyske økonomien, noe som igjen hadde stor innvirkning på den økonomiske veksten de kunne forvente.

2.1.3 Acemoglu & Robinson teori

Acemoglu & Robinson forklarer hvordan politiske institusjoner skaper økonomiske institusjoner.⁸ De forklarer hvordan økonomiske avgjørelser blir gjort på bakgrunn av de politiske avgjørelsene gjort tidligere. Vi ser i eksempelet over hvordan Sovjet var motivert av helt andre grunner enn det økonomiske når de valgte å stasjonere hæren sin i Øst-Tyskland. Når den først sto der var det logisk for Sovjet, som allerede hadde bestemt seg for å hente ut økonomisk kompensasjon fra Tyskland,⁹ at okkupasjonshæren skulle betales med det østtyske nasjonalbudsjettet. Dette var også motivert av et ønske fra Sovjets side om å sørge for at Tyskland aldri fikk muligheten til å invadere dem igjen. I vest var det USA som tok styring, og var opptatt av gjenoppbygging.¹⁰ Her var det også stasjonert tropper, men disse måtte ikke Vest-Tyskland betale for. For USA var løsningen på å holde Tyskland fra å invadere naboene en gjensidig økonomisk avhengighet. Det politiske problemet var det samme, men den økonomiske løsningen ble helt forskjellig. Går vi ut ifra Acemoglu & Robinson vil de si at de forskjellige økonomiske løsningene var et resultat av at landene hadde forskjellige politiske systemer. Det som er sikkert, er at de forskjellige måtene å løse dette problemet på skapte

⁸ Acemoglu & Robinson 2012

⁹ Crockatt 1995: 53-54

¹⁰ Ibid

forskjellige økonomiske systemer som begge var med å påvirke hvordan den økonomiske veksten ble i begge de tyske statene i perioden etter andre verdenskrig.

2.2 DDRs bakgrunn og opprinnelse

2.2.1 Innledning

Etter at Tyskland under andre verdenskrig tapte og ble nødt til å trekke seg sakte ut av Sovjetunionen, havnet alle områdene de trakk seg ut av under Sovjets kontroll. Dette er viktig for som Stalin selv formulerte det: "this war is not as in the past: whoever occupies a territory also imposes his own system as far as his army can reach"¹¹. Det betyr at alle land under den territorielle kontrollen til Sovjet også adopterte deres politiske system. I følge Acemoglu & Robinson vil en adopsjon av det politiske systemet føre til en adopsjon av det økonomiske systemet. Validiteten til denne antagelsen er ikke sikker, men i dette tilfellet var det nettopp dette som skjedde.

2.2.2 Øst-Tyskland blir til

Det hadde også en betydning for hvilke grenser DDR fikk, da Tyskland etter krigen ble delt opp i soner kontrollert av de forskjellige allierte landene; Storbritannia, USA, Frankrike og Sovjetunionen. Disse sonene blir i de to årene etter 1944 mer rigide, og grensene blir mer tydelige.¹² Sonene i vest samles og blir til Vest-Tyskland i 1949. Bundesrepublik Deutschland (BDR) er det tyske navnet på Vest-Tyskland. Sovjet svarer med å lage sin sone til en stat også, som blir Øst-Tyskland, eller DDR, helt på slutten av 1949.¹³ Dette blir starten på et splittet Tyskland som varer frem til 1990.

2.2.3 DDRs basislinje og sammenlignings grunnlag

Veien dit er preget av mange politiske kriser og vendepunkter, og vi skal vider se på noen av de som hadde betydning for den økonomiske utviklingen i DDR. I forlengelsen av dette er det

¹¹ Crockatt 1995: 46

¹² Crockatt 1995: 54

¹³ Crockatt 1995: 80

viktig å huske hvor Tyskland var fra før av. En ting er det politiske, men økonomisk var Tyskland i krigsåra en supermakt som utfordret de allierte ikke bare på slagmarken, men også økonomisk. På tross av krigs ødeleggelsene var et samlet Tyskland en økonomisk supermakt også ved slutten av krigen. Dette er viktig å ha i baktankene når vi går gjennom den økonomiske veksten senere. Selv om det kan være fristende å sammenligne Tysklands vekst, da spesielt Øst-Tyskland, med sine naboland i østblokken så blir dette feil. En må sammenligne det med sitt tidligere nivå, og se potensialet i veksten ut ifra det. Ett annet interessant sammenligningsland basert på dette vil være Japan. Selv om de geografisk er veldig ulike, var de på mange måter like økonomisk. De var begge aggressive nasjoner hvor økonomien før og under krigen var drevet av en krigsindustri og en erobring økonomi. Etter krigen står derfor disse landene ovenfor samme utfordringer når det kommer til omlegging av industrien. Igjen er det i hovedsak hvilken politikk som blir valgt som skiller dem.

2.3 Ideologi og politikk

2.3.1 Stalinisering

Den dominerende politiske retningen i både DDR og Sovjetunionen i perioden etter andre verdenskrig var Stalinismen. Øst-Europa, inkludert DDR, gikk i perioden 1947, når Kominform ble etablert og 1953, Stalins død, gjennom en grundig Stalinisering.¹⁴ Stalinisering betyr i denne sammenhengen at de adopterte den politiske ideologien Stalinisme. Stalinismen består av flere momenter, mer er i all hovedsak en betegnelse på den politikken Stalin drev frem til hans død. Det er en ideologi basert på den marxistisk-leninisme ideologien som oppsto i Russland på slutten av første verdenskrig. En av de viktigste forskjellene mellom marxistisk-leninisme og Stalinisme er personlighetskulten som Stalin utviklet. Han erklærte seg som eneste rettmessige tolker av kommunistpartiets ideologi.¹⁵ Her var det tolkningen av marxistisk-leninisme, og hvordan ideologi skulle oversettes til praksis som Stalin tok ansvar for. Fordi ideologien kun var ideologi og ikke praksis, kunne Stalin ganske fritt bestemme slik han ville. Før han havnet i den situasjonen måtte han stabilisere egen kontroll over kommunistpartiet og Sovjetunionen. Måten han skaffet seg kontroll var ved å fjerne alle han hadde den minste mistanke til. Fordi det var din tilhørighet til Stalin som bestemte hvor mye

¹⁴ Crockatt 1995: 117

¹⁵ Britannica 2020: Stalinism

makt du fikk, var det også din motstand til Stalin som bestemte om du overlevde eller ikke. Dette ble utøvd i praksis ved at alle som kritiserte de nye dogmene ble erklært forrædere og henrettet eller sent til arbeidsleirer, Gulagen. Det var ikke noe krav til bevis, det holdt at Stalin var mistenksom. Gulagen ble etter hvert en sentral bit av den Sovjetiske økonomien, og styresmaktene hadde lav terskel for å sende folk dit for den miste forseelse. Dette var et annet viktig moment med Stalinismen, nemlig at det var preget av vold, undertrykkelse og en mangel på rettssikkerhet.¹⁶ Stalins brutalitet og hensynsløshet ovenfor egen befolkning er noe av det mest brutale en har sett i historien. Dette er relevant for den Østtyske økonomien fordi Øst-Tyskland gikk gjennom en grundig Staliniserings prosess. De politiske lederne i Øst-Tyskland var derfor ikke valgt på bakgrunn av deres kompetanse eller økonomiske ferdigheter, men heller deres lojalitet ovenfor Stalin.¹⁷ Derfor var ikke lederne i Øst-Tyskland motivert til å skape de beste økonomiske systemene, men heller å gjøre som de fikk beskjed om fra Moskva for å beholde makten. Skal en tro Acemoglu & Robinson fører dette til at de økonomiske systemene som sprang frem i DDR derfor var en direkte konsekvens av den politiske situasjonen politikerne befant seg i, heller enn en nøye avveid plan for økonomisk vekst.

2.3.2 De-stalinisering og liberalisering

Stalin døde i 1953, og Sovjetunionen opplevde en intern politisk maktkamp etter frafallet av hans lederskap. I starten av 1955 var det tydelig at Khrusjtsjov var i stand til å ta styringen over det sovjetiske lederskapet, og en ser starten på hans nye agenda.¹⁸ En intern maktkamp i et politisk system som det en har i Sovjetunionen er ikke så lett at noen bare tar over. Fordi Stalin satte en standard med en leder som ledet hele landet absolutt, var det mange som gjerne ville ha denne posisjonen når den ble ledig. For at en kandidat skulle kunne ha full kontroll, må alle rivaler og andre som prøver å skaffe seg deler av makten tas hånd om. Dette har trolig hatt en destabiliserende effekt på Sovjetunionen, noe en kan se blant annet i Øst-Tyskland der befolkningen så sitt snitt til å ta tilbake noe av makten Sovjet hadde tatt fra dem. Dette viste seg også å være tilfelle da det i 1953 ble opprør i Øst-Tyskland, og Sovjet så seg nødt til å stramme inn kontrollen ved bruk av militær makt.¹⁹

¹⁶ Crockatt 1995: 119

¹⁷ Crockatt 1995: 118

¹⁸ Crockatt 1995: 117

¹⁹ Crockatt 1995: 118

2.3.3 Khrusjtsjov og veien videre

Det at Khrusjtsjov tok over den politiske makten ga ikke bare en endring i det politiske systemet, men også en endring i den økonomiske politikken. Khrusjtsjov gjorde en mengde endringer i hvordan det politiske og økonomiske systemet fungerte. Denne nye agendaen setter ikke bare standarden for Sovjetunionen, men for alle statene under sovjets innflytelse, også DDR. Denne agendaen omhandler i all hovedsak om en politisk og økonomisk liberalisering. En ser at østblokken nådde sitt toppunkt både når det kommer til årlig vekst i BNP og i andel av den totale eksporten i verden på slutten av Khrusjtsjovs periode med makt.²⁰²¹ Etter han blir avsatt i 1964 avtar veksten litt frem mot 1973, før den avtar veldig frem mot 1991. En kan anta at en del av tiltakene gjort tar litt tid før de får effekt i økonomien. Dette gjelder både i positiv og negativ retning. Tar en høyde for dette ser en den positive effekten Khrusjtsjov hadde på økonomien. Dette på tross av at Khrusjtsjov fikk et dårlig rykte innad i Sovjetunionen etter sin avsettelse. Det sier også noe om hvilken effekt hans arvtakere hadde på økonomien.

For å samle den politiske makten rundt seg selv ble Khrusjtsjov nødt til å ta avstand fra den politikken som hadde gitt han selv, men også hans rivaler makt. Stalinismen hadde også vist seg å ha en mengde problemer med seg, som var med på å hemme den økonomiske utviklingen. Måten en brukte makt, frykt og terror samt personlighetskulten til Stalin er eksempler her. Stalinismen fungerte på den andre siden veldig godt som et verktøy for å kontrollere befolkningen og politikken, og det var derfor ikke aktuelt å gjøre for store endringer. Her var det derfor en mulighet for å gjøre endringer innenfor den økonomiske sfæren da dette ikke bare var høyst nødvendig, men også betraktelig tryggere politisk sett. Den nye agendaen førte kort oppsummert til et skifte innen økonomien, der det gikk fra et fokus på tungindustrien til et fokus på forbruksvarer. Det skjedde også andre lettelsener ved at for eksempel Moskvas dirkete kontroll over firmaer tok slutt. Mye av det som ble gjort må ses i lys av det som skjedde før, og et behov for å distansere seg fra brutaliteten og noen av ineffektivitetene med Stalinismen. Hvordan de politiske endringene utspilte seg økonomisk,

²⁰ Graff et al 2014: 277, 296-297

²¹ Fallenbuchl 1987: 111

og hvilken effekt dette fikk for den økonomiske veksten i Øst-Tyskland skal vi se nærmere på nå.

3 Planøkonomi i DDR

3.1 Intro til planøkonomi

Planøkonomien var viktig for det økonomiske systemet og økonomien i DDR. For å kunne forstå hvordan den østtyske økonomien utviklet seg i årene etter andre verdenskrig er en nødt til å forstå hvordan planøkonomien påvirket økonomien til DDR. Planøkonomien var sentrale i alle landene under Moskvas innflytelse. Dette kapittelet vil gå inn på hvordan planøkonomien oppstod i Øst-Tyskland og hvordan den utviklet seg over tid. Videre skal teksten innom hvilken påvirkning planøkonomien fikk for den økonomiske veksten i DDR, samt knytte planøkonomien som system sammen med handels samarbeidet COMECON. På hvilken måte påvirket planøkonomien den økonomiske veksten i DDR?

3.2 Planøkonomiens opprinnelse

Planøkonomien var et drastisk skifte på hvordan ting har blitt gjort før. Planøkonomi i Øst-Tyskland kom overraskende nok ikke fra Moskva, slik som en kunne antatt, men var en ide som tyskerne selv innførte.²² For å forstå dette må en igjen huske på den historiske konteksten som tyskerne levde gjennom på det tidspunktet. Kapitalismen og det frie markedet hadde ikke et godt rykte på dette tidspunktet. Minnet om den store depresjonen eller de harde trettiåra som det ofte kalles på norsk var fortsatt ferskt. Dette var en global krise innen økonomi som det fortsatt er mye debatt rundt.²³ Det var en krise som utfoldet seg først i USA før den spredde seg til land avhengig av amerikansk kapital. Viktigst for Tyskland var dets avhengighet av amerikanske lån for å betjene utenlandsbetalinger som reparasjons betalingene etter første verdenskrig. Et av resultatene for Tyskland ble en voldsom inflasjon og økonomisk ustabilitet. Mange hadde derfor liten tiltro til markedsøkonomi og så på planøkonomi som et meget attraktivt alternativ til dette.²⁴ En så for seg at denne type krise

²² Roesler 1991: 46-48

²³ Graff et al 2014: 207

²⁴ Roesler 1991: 46-48

ikke ville kunne oppstå under en planøkonomi. Tyskland hadde også "god" erfaring med sterk statlig kontroll over økonomien. Staten hadde mye makt over økonomien under krigen, og de gikk derfor ut ifra at de kunne få tilsvarende bra resultat i perioden etter krigen. Her er det også interessant å nevne at det ikke bare var i Øst-Tyskland en så på planøkonomi som et attraktivt alternativ til markedsøkonomien. Også i Vest-Tyskland ble planøkonomi vurdert. Planøkonomien endte ikke opp som det seirende systemet i vest, og markedsøkonomi ble systemet de gikk for, fra og med 1948.²⁵ Disse valgene hadde stor betydning for den ulike økonomiske utviklingen og veksten i de to tysklandene.

3.3 Planøkonomi og handel

Det skjedde et viktig skifte også innen handel på grunn av DDRs bytte til planøkonomi. Det er her ikke bare planøkonomien som er ansvarlig for bytte innen handel, men også Sovjets ønske om sterkere kontroll over sine satellittstater. Dette vil vi gå nærmere inn på i kapittelet om COMECON. Til dels fordi DDR i 1948/9 ble offer for en blokade fra vesten på grunn av geopolitiske utviklinger, her spesielt en skjerpning av frontene som startet ved at Sovjet kuttet forsyningslinjene til Vest-Berlin. Som svar kuttet vesten handelen med Øst-Tyskland. Til dels på grunn av dette, men også på bakgrunn av institusjoner som COMECON skiftet handelen til DDR fra vesten til at mellom 63% og 75% av all handel i årene mellom 1950 og 1975 var med andre COMECON land.²⁶ Det interne markedet i COMECON var ikke styrt av et fritt marked, men var en integrert del av planøkonomien. På bakgrunn av dette gikk DDRs handel fra å være styrt av private selskaper som anskaffet det de trengte på det frie markedet, til å være kontrollert av statlige selskaper som opererte på oppdrag fra handelsdepartementet. Denne prosessen gikk relativt smertefritt for de fleste parter, med unntak av de private selskapene som hadde hatt en rolle i handel med vesten. Grunnen til at det gikk relativt bra var i stor grad på grunn av planøkonomien. Dette var fordi en fikk en relativt knirkefri overtagelse av handelen fra private til offentlige selskaper fordi overtagelsen tredde i kraft ikke bare innenfor handel, men det fulgte med et skifte innen industri og befolkning samtidig. Videre opererte disse selskapene innenfor rammene til handelsavtaler inngått med Sovjetunionen og andre COMECON-land, noe som igjen var med på å minske friksjonen fra

²⁵ Roesler 1991: 48

²⁶ Fallenbuchl 1987: 110

utestengingen av markedene i vest.²⁷ Planøkonomien har spredd seg til handelen, og statens kontroll på eksternt handel ble sett på som en viktig del av hvordan planøkonomien skulle fungere.

3.4.1 Planøkonomi og statlige investeringer, fordeler

Planøkonomiens største svakhet og største styrke er statens kontroll over hva som blir investert i, hva som skal bygges ut, hva som skal produseres og hvor mye. Dette er en styrke når en ser på for eksempel allokering av ressurser til åpenbare behov. Med åpenbare behov menes her ting som allerede har vist seg effektivt og produktivt tidligere. Ting som infrastruktur er et eksempel på dette. Et annet eksempel på dette vil være store prosjekter som ikke private kan klare alene, eller ting som går på tvers av sektorer. Her er omleggingen av industrien et godt eksempel. Til slutt vil reparasjonsarbeid av industri falle inn i denne kategorien. Her fungerer staten og planøkonomi godt fordi det som trengs mest av alt i slike prosjekter er planlegging, organisering, regelrammeverk og kanskje viktigst store mengder kapital. Ved å legge statens vekt og makt bak prosjekter vil det ha mer effekt enn om et privat selskap skulle gjort det samme. Noen av tingene er det også bare staten som kan sørge for. Alt dette vil staten i et land med planøkonomi kunne gjøre bra, muligens bedre enn hva et privat selskap kunne klart. Et meget godt eksempel på dette er gjenoppbyggingen av Øst-Tyskland etter andre verdenskrig. Ifølge statistikk fra DDR i 1949 ble 16,9% av de nasjonale inntektene brukt på gjenoppbygging og okkupasjon. Hadde det ikke vært for at Sovjetunionen tok en andel av den østtyske industrien som betaling for ødeleggelsene Tyskland gjorde på Sovjet under andre verdenskrig, kunne en muligens sett en BNP-vekst på opp mot 23,8% ifølge Roesler.²⁸ Dette tilsier at planøkonomien fungerte særdeles godt til å drive gjenoppbyggingen av Øst-Tyskland i årene etter andre verdenskrig. Et annet eksempel er hvordan staten i Øst-Tyskland ledet skiftet i handel etter 1948, som forklart over. Dette skal vi se enda litt nærmere på i neste avsnitt.

²⁷ Roesler 1991: 50

²⁸ Roesler 1991: 49

3.4.2 Ulemper

I avsnittet over så vi noen av fordelene med planøkonomien, og hvordan statlige investeringer fungerte. Statlige investeringer var viktig for veksten i den østtyske økonomien fordi den var høyere enn den var i vesten, og kan derfor være en av årsakene til den høye økonomiske veksten i DDR. Veksten innen investeringer i landene med planøkonomi var 10 prosent per år i årene mellom 1960 og 1975.²⁹ Hvorfor var ikke dette bærekraftig? Noe av problemet er at på grunn av statens størrelse vil de ikke kunne detaljstyre økonomien helt ned til gressrota. Selv om planøkonomien kan fungere til dette i enkelttilfeller vil enten økonomien blir for stor til å ha kontroll med alt, eller så blir byråkratiet for stort. Staten og planøkonomien var også med vilje stabil og forutsigbar. Dette skulle være en av fordelene med å ha store planer for flere år frem. Ulempen med dette ble da at systemet ble for rigid. Planene bygde på industrien stein på stein, og det var derfor ikke rom for raske, drastiske endringer. Det var ingen som planla at det skulle investeres og bygges ut for eksempel et stålverk ett år, for så å investere og ekspandere det neste år, for å i tredje året rive det fordi det ikke tjente penger. Dette var i praksis det som skjedde i enkelte tilfeller, og løsningen ble da å subsidiere stålverket i stedet for, slik markedsøkonomien hadde gjort det, å slå det konkurs.³⁰ Dette gjorde at land som DDR endte opp med å ha deler av industrien som store utgiftsposter i stedet for å ha det som en inntektskilde. Det å ha ufleksible planer og det å satse på industrisegmenter som ikke kunne gå med fortjeneste var noen av ulempene med å ha planøkonomi, og dette var trolig med på å påvirke den økonomiske veksten i Øst-Tyskland negativt.

3.5 Planøkonomi i et skiftende marked

Som nevnt i avsnittet om Khrusjtsjov skjedde det et skifte i Øst-Tyskland der de gikk fra en økonomi som primært produserte tradisjonelle industrivarer og annen lettindustri, over til en økonomi drevet på tungindustri. I dette skiftet viste planøkonomien seg å være meget godt egnet til å håndtere de sosiale problemene som vanligvis oppstår i slike situasjoner.³¹ En ser at de klarte i stor grad å absorbere de som ble arbeidsledige inn i den nye industrien, til dels på grunn av de planlagte ekspansjonene innen produksjon. De tok også arbeidere fra jordbrukssektoren og fra folk som tidligere hadde jobbet i hjemmet. På bakgrunn av dette ser

²⁹ Graff et al 2014: 296

³⁰ Fallenbuchl 1987: 116

³¹ Roesler 1991: 50-51

vi en av styrkene til planøkonomien. Nemlig det å flytte folk, enten med incentiver som høyere lønn eller med makt, fra en sektor eller industri til en annen. Dette gjør at en raskt og effektiv kan allokere arbeidere fra lavproduktivitetsyrker over på høyproduktivitetsyrker, her eksemplifiser med å ta folk som arbeidet i hjemme og flytte dem over til fabrikkarbeid. Dette kan til noen grad forklare den økonomiske veksten som Øst-Tyskland oppleve. De var ikke like bundet av tradisjonelle mønstre. Hvis staten bestemte at det skulle produseres mer stål, så hadde det ikke så mye å si hvor arbeiderne kom fra. Svakheten med dette er hvis en tar arbeidere fra en sektor en ikke regner som viktig, inn i en sektor en ser på som mer viktig, men som ikke har samme økonomiske nytte. Et eksempel her vil være å ta en produktiv arbeider fra for eksempel tekstilindustrien og setter den inn i for eksempel våpenindustrien. En annen ulempe kan være at en arbeider flyttet på denne måten, spesielt hvis det var med makt, ikke vil være like produktiv i den nye jobben på grunn av motivasjonsproblemer. En vil også støte på problemer etter hvert som jobber blir mer spesialisert og avansert. Da er det ikke nødvendigvis slik at det er mulig å flytte arbeidere, og hvis en allikevel gjør det ender en opp med et fall i produktivitet fordi ingen kan jobben sin. Til slutt, en kan ikke hente flere folk for alltid. Da kan en planlegge en utvidelse av industrien så mye en vil, uten at det vil ha noen effekt fordi en ikke har noen som kan ta jobben. Derfor må en del av produktivitetsveksten komme fra nyvinninger, og ikke ekspansjon av eksisterende industri.

3.6.1 Fungerte planøkonomien?

Det kan tyde på at plan økonomien fungerte i DDR i årene 1951 til 1955 fordi den østtyske industrien vokste med 13,7% i snitt i disse årene.³² Dette til tross for den store motgangen den opplevde i disse årene. Som sagt tok Sovjet store deler av nasjonalbudsjettet til DDR i årene frem mot 1954 og i en mindre grad helt frem til 1958, noe som inkluderte at de tok mye av den tyske industrien.³³ DDR opplevde også et opprør blant befolkningen ved Stalins død i 1953.³⁴ De hadde et bytte i hvordan industrien var bygd opp og hva de produserte. De hadde et stort skifte i hvordan handel fungerte og hvem de handlet med. På tross av dette vokste industrien med 13,7% i snitt, og DDR hadde en gjennomsnittlig BNP vekst på 7,8% i perioden 1950 – 1960.³⁵ En kan derfor konkludere med at planøkonomien her fungerte, da det

³² Roesler 1991: 51

³³ Roesler 1991: 49

³⁴ Crockatt 1995: 118

³⁵ Crockatt 1995: 115

i dag er vanlig med en BNP-vekst på mellom 2 og 3 prosent i vestlige land, og det er ofte det man sammenligner med.

En annen forklaring kan gjøres ved bruk av Nelson-Phelps "catching-up hypothesis".³⁶ Dette er en teori som går ut på at land som ligger bak den internasjonale teknologi fronten vil kunne oppleve høyere vekst i en periode ved at de kan ta i bruk teknologiske nyvinninger utviklet av andre land og dermed øke egen produktivitet. Dette vil teoretisk sett gi en fordel til underutviklede land, da de har større potensialet for utvikling. Det er ikke nødvendigvis så rett frem. Stokke forklarer hvordan en kan få et sprik i økonomisk vekst på tross av fordelene til "catching-up hypothesis", fordi land med for lav humankapital ikke vil kunne utnytte alt potensialet.³⁷ Nelson-Phelps teori tar heller ikke høyde for de helt spesielle forholdene som eksisterte under den kalde krigen. Vesten holdt tilbake store mengder teknologi fra østblokk landene på bakgrunn av de geopolitiske spenningene, noe handelsblokaden i 1948 er et godt eksempel på. Et annet eksempel her er atombomben og i forlengelsen av den atomkraftverk som kunne produsere strøm til den framvoksende økonomien. Til slutt, på bakgrunn av Sovjetunionens ønske om selvforsyning og fokus på intern handel er det ikke tydelig at det var mulig for DDR å fult ut utnytte fordelene av Veblen-Gerschenkron effekten. Dette er når teknologi adopteres av lokale økonomier på bakgrunn av kontakt med denne teknologien gjennom handel eller internasjonale bedrifter som opererer i den lokale økonomien.³⁸

4 COMECON, handelsavtaler og handelsbalanse

Denne delen tar for seg internasjonal handel i DDR. For å gjøre dette skal jeg se på COMECON, hvordan den ble til, hvordan den fungerte og hvordan den sammenligner med tilsvarende systemer i vest. Jeg skal også undersøke hvordan en felles pengeunion var med på å fasilitere den økonomiske veksten. I hvilken grad hadde COMECON og handelsavtaler med

³⁶ Nelson & Phelps 1966

³⁷ Stokke 2003

³⁸ Stokke 2003

andre kommunistiske stater en påvirkning på den økonomiske veksten til DDR? Og hvordan påvirket handelsbalansen til vesten denne utviklingen? La oss først se på hva COMECON er.

4.1 Hvordan handel påvirker økonomisk vekst

Hvordan kan vi skille ut den effekten CMEA hadde på den økonomiske veksten til DDR, i forhold til andre faktorer som påvirket dette? En måte å gjøre dette på er ved å se på handelstallene. Her kan en velge blant mange forskjellige måter å måle handel på, og mange måter å måle hvordan handel har en påvirkning på BNP.³⁹ Hvordan ting måles og validiteten på det som rapporteres ble tatt opp i introduksjonen. Det viktigste for oss nå vil være handelsbalansen og handelsvolumet. Handelsbalanse er et begrep som sier noe om vi eksporterer eller importerer mest. En negativ handelsbalanse betyr at det blir importert mer enn det eksporteres. En positiv handelsbalanse betyr at vi eksporterer mer enn vi importerer. En positiv handelsbalanse vi ha en positiv effekt på BNP. Tilsvarende vil en negativ handelsbalanse ha en negativ påvirkning på BNP. BNP står for brutto nasjonalt produkt, og er den standardiserte måten å måle et lands økonomi på.⁴⁰ Det andre begrepet som vil være relevant handelsvolumet. Dette er et begrep som sier noe om hvor mye eller lite et land handler. En kan ha en handelsbalanse på null, men ha drastiske forskjeller i handelsvolum. Handelsvolum spiller ikke direkte inn på BNP, men kan si noe om utviklingen av økonomien generelt. Derfor vil endring i handelsvolum kunne si noe om en endring i økonomien generelt. En økning i handelsvolumet betyr ikke nødvendigvis en økning i industri, det kan være en endring i måten en allokterer ressurser på, men ser enn en økning i både handelsvolum og industri kan dette hinte til en økonomisk vekst. Grunnen til at økt industri ikke nødvendigvis bedrer handelsbalansen henger sammen med at ved økt eksport åpnes det for økt import, noe som gjør at balansen forblir den samme. Den beste måten å øke handelsbalansen er ved å øke produktiviteten på det en produserer, altså å produsere mer til en billigere pris. Selv dette trenger ikke gjøre utslag i handelsbalansen, men det vil få utslag i befolkningens levestandard.⁴¹ Dette betyr at vi kan ved å se på tall for handelsbalansen og handelsvolumet danne oss et bilde på om CMEA hadde en positiv eller negativ effekt på den økonomiske veksten i DDR.

³⁹ SSB 2014

⁴⁰ SSB 2014

⁴¹ Fallenbuchl 1987: 116

4.2 Hva er CMEA?

The Council for Mutual Economic Assistance (COMECON eller CMEA)⁴² ble opprettet i 1949 og DDR ble med som medlem i 1950.⁴³ Dets hensikt var ifølge organisasjonen selv "utveksling av erfaring innen økonomisk virksomhet, samarbeid om teknologi, og utveksling av gjensidig hjelp i form av råmaterialer, mat, maskiner og industrielt utstyr."⁴⁴ CMEA var en organisasjon der alle de øst europeiske landene under Moskvas innflytelse var med. CMEA ble opprettet relativt raskt som et svar på Marshall planen, og selv om CMEA i starten manglet det meste med tanke på institusjoner, prosedyrer og en plan så var trolig hensikten å ha et mot tilbud til Marshall planen. Som nevnt tidligere fungerte den i tandem med de enkelte lands planøkonomi, og var i praksis et nettverk av bilaterale handelsavtaler. En ser også at selv om det var et svar på Marshall planen var det på ingen måte en kopi, noe vi skal se nærmere på senere. Denne organisasjonen ble som mye annet under Stalin brukt som et verktøy til å styrke Moskvas kontroll over sine satellittstater, inkludert DDR. Dette var med på å forme organisasjonens utvikling, og mange av avgjørelsene som ble gjort var derfor ikke nødvendigvis motivert av et ønske om sterkest mulig økonomisk vekst. Her kan en igjen se sammenheng med Acemoglu & Robinsons teori om hvordan politiske og økonomiske systemer er flettet sammen. CMEA var derfor vel så mye et verktøy for å kontrollere medlemmene, som det var en handelsorganisasjon.

4.2.1 CMEA i praksis

CMEA ble opprettet i en periode der Moskva fortsatt konsoliderte sin kontroll i øst opp mot vesten, og det var derfor viktig at østblokklandene vendte seg vekk fra vesten. CMEA ble ved å dele verdensmarkedet i to en viktig bit av dette. Som Stalin selv erklærte "den viktigste økonomiske oppfølgeren til den 2. verdenskrig og dets økonomiske konsekvenser var at det altomfattende verdensmarkedet ble oppløst på en måte slik at vi nå har to parallelle verdensmarkeder ... som konfronterer hverandre"⁴⁵ Her ser en tydelig hvordan politiske hensyn skaper formen for det økonomiske systemet. En får to verdensmarkeder der det ene, i

⁴² Graff et al. 2014: 297

⁴³ Fallenbuchl 1987: 107

⁴⁴ ibid

⁴⁵ Stalin som fremstilt i Fallenbuchl 1987: 108

vesten, er styrt av markedskrefter, tilbud og etterspørsel. CMEA, som er skapt og formet av en kommunistisk ideologi, og i forlengelsen av det det interne markedet i CMEA, var ikke styrt av markedskrefter. Dette markedet er styrt av en planøkonomi, hvor avgjørelsene for hva som skal produseres tas av byråkrater og ikke markedet selv. Jeg har tidligere påpekt fordeler og ulemper med en statsstyrt investeringsplan i form av planøkonomien, og mange av de samme momentene er aktuelle når det kommer til et handelssystem som CMEA. Ikke bare hadde hvert av medlemslandene en plan for hva de skulle produsere, CMEA dikterte at handel mellom medlemslandene også skulle bestemmes av en plan, eller bilaterale handelsavtaler. Dette førte til at handelssystemet ble rigid på samme måte som planøkonomien. Fordi organisasjonen hadde et fokus på teknologiutveksling og selvforsyning så utviklet landene internt i CMEA seg likt.⁴⁶ Alle hadde mål om å kunne forsyne seg selv med det meste, og alle hadde samme teknologi, noe som gjorde at landene hadde tilsvarende utgangspunkt for hva de kunne produsere, noe som satte en demper for nødvendigheten av handel. Dette var også med på å redusere "catch-up" effekten til Nelson-Phelps som diskutert tidligere.

4.2.2 Sovjetunionen som knutepunkt

Handel mellom CMEA landene seg imellom ikke var ønsket, men heller at handelen skulle gå via Sovjetunionen.⁴⁷ Sannsynligvis til dels på grunn av dette, utviklet handelen seg på en måte der CMEA landene ble avhengige av å kunne kjøpe råmaterialer fra Sovjetunionen, samtidig som de utviklet en eksport som var ettertraktet i Sovjetunionen, men veldig få andre plasser.⁴⁸ Dette var igjen begrunnet politisk. Ved å gjøre handelen på denne måten fikk Sovjet direkte kontroll over CMEA landene, uten at de kunne danne egne allianser for å motsette seg Sovjetunionen. Handelen i DDR ble formet av CMEA og har derfor store likhetstrekk til det som har blitt beskrevet over. I perioden 1950 – 1975 var andelen av handel for DDR med land innad i CMEA mellom 63% og 75%.⁴⁹ Det betyr at størsteparten av handelen DDR foretok seg i den aktuelle perioden var innenfor rammeverket til CMEA. Det betyr også at det var åpent for noe handel med vesten eller andre land utenfor CMEA. Handel med utsiden ble sett på som kun nødvendig for å skaffe råmaterialer, maskiner og utstyr. Eksport var kun

⁴⁶ Fallenbuchl 1987: 107, 116-117

⁴⁷ Fallenbuchl 1987: 108

⁴⁸ Fallenbuchl 1987: 116

⁴⁹ Fallenbuchl 1987: 110

nødvendig for å betale for importen.⁵⁰ En ser også at veldig mye av handelen var ensidig, spesielt med Sovjet. Om det kan kalles handel er en egen debatt, men Sovjet brukte handel som straff og tilbakebetaling av skadene som ble påført på dem under andre verdenskrig. Det ble blant annet "eksportert" en del av de moderne fabrikkene som DDR hadde til Sovjet.⁵¹ Dette kan ha hatt en påvirkning av de tallene en ser på eksport for DDR i årene fra slutten av andre verdenskrig og frem til 1954 og i en mindre alvorlig grad helt frem til 1958.

4.3 Viktigheten av hva som produseres

Hva som ble eksportert og hvor mye er noe som er viktig når en ser på handel og økonomisk vekst. DDR gikk fra å produsere tekstiler og annen lettindustri til tungindustri. Dette var til dels fordi mye av fabrikkinfrastrukturen til Øst-Tyskland ble sendt til Sovjetunionen. Hovedårsaken var fordi etter å ha blitt utestengt fra handel med vesten var det ikke lengre etterspørsel etter de varene som DDR kunne produsere. På den andre siden var det stor etterspørsel etter tungindustri i de fremvoksende økonomiene i Øst-Europa, og da spesielt våpenindustri. Dette er viktig fordi på den ene siden vil denne type industri kunne fremtre positivt når det kommer til handel og vekst i for av BNP. På den andre siden har det konsekvenser for befolkningen. Som nevnt tidligere ble produksjonen tilsvarende i alle CMEA land. Videre var ikke handelen med vesten eller andre særlig verdsatt. Det betyr at når alle landene innad i CMEA går over til tungindustri vil en få en mangel på konsumvarer. En kan heller ikke kjøpe dette fra vesten. På bakgrunn av dette samt handelsunderskuddet til Sovjetunionen var det nødvendig med rasjonering av konsumprodukter i DDR frem til 1958.⁵²

4.4 En felles valuta

Etter at Khrusjtsjov tok over og en fikk et politisk skifte fra Stalinisme til liberalisering skjedde det endringer i hvordan CMEA fungerte. Som forklart tidligere var det et ønske fra Khrusjtsjovs side om å distansere seg fra noe av Stalins politikk. Dette fikk konsekvenser også for hvordan CMEA og handel fungerte. Handelen internt i CMEA var som regel bilateral. Dette skapte problemer for medlemslandene da de fikk problemer med

⁵⁰ Graff et al. 2014: 297

⁵¹ Roesler 1991: 49

⁵² Roesler 1991: 49

handelsbalansen til de landene de kjøpte mye fra, men solgte lite til. Dette var fordi de manglet den utenlandske valutaen nødvendig for å foreta handelen. Løsningen på dette kom i 1964 i form av en økonomisk institusjon underlagt CMEA, "the International Bank for Economic Co-operation" (IBEC).⁵³ IBEC fikk ansvaret for å lette handelen og handelsbalansen mellom CMEA landene, og gjorde dette med innførelsen av "overførbare rubler". Dette var en felles pengeenhet for handel som alle medlemmene av IBEC hadde tilgang på. Her var DDR en av de grunnleggende medlemmene. Denne pengeenheten gjorde at det var mulig å balansere handels budsjettet på tvers av handelspartnere så lenge alle hadde tilgang til de overførbare rublene. Dette gjorde også handelen med vesten lettere da det var mye lettere å balansere handelen for hele østblokken i stedet for å gjøre det for vært individuelle land. Dette er igjen et eksempel på hvordan politikken var med på å forme retningen og formen til de økonomiske systemene. Når Sovjetunionen ikke lengre hadde behov for å bruke handel og handelsavtaler for å kontrollere sine satellittstater kunne den reformeres på en måte som fasiliterte handel bedre, og derfor var bedre fra et økonomisk ståsted. Selv om det fortsatt var statsstyrte bilaterale handelsavtaler, så sto CMEA landene nå mye friere til å handle med hverandre, og var ikke lengre låst til en begrenset mengde handel fordi de nå mye lettere kunne handle asymmetrisk. Dette muliggjorde i mye større grad en spesialisering innen produksjon, noe som er en av de største fordelene med handel.

4.4 Hva skjedde i vest?

4.4.1 Marshall planen og EKSF

For å kunne forstå den verden som CEMA vokser frem i, må en forstå hva som skjer på andre siden av jernteppet. Sovjet har som vi har sett tidligere valgt å holde Øst-Tyskland nede ved å ta store deler av nasjonalbudsjettet og ved å stasjonere en egen okkupasjonshær i landet. Men Sovjet var ikke de eneste som var bekymret for at Tyskland skulle reise seg igjen. Med 2. verdenskrig ferskt i minnet var det også viktig for spesielt Frankrike, men også de andre vestlige allierte, å begrense Tyskland og de mulighetene de hadde for å starte en ny storkrig.⁵⁴ I vest var spesielt USA bekymret for å begå samme feil som etter første verdenskrig, der forsøkene på å holde Tyskland nede i stor grad var det som ledet til andre verdenskrig. Her

⁵³ Graff et al. 2014: 297

⁵⁴ Crockatt 1995: 53-54

hadde en tapping av økonomiske ressurser skapt misnøye blant tyskerne og gjort dem mer åpne for radikaliserings. Derfor ble det først avtalt at alle de allierte skulle hente reparasjonsbetalinger fra sine respektive administrative soner. Der Sovjet valgte å ta dette bokstavelig og hentet ut fabrikker og andre økonomiske midler fra sin sone i øst, fikk USA med seg sine allierte på en drastisk forskjellig tilnærming til dette problemet. De vestlige maktene, etter at USA lovet å beholde militære styrker permanent i Europa, gikk inn for noe som kalles European Recovery Program (ERP). ERP, eller Marshall planen som den ofte kalles på norsk, var en plan som gikk ut på å bygge opp igjen Europa.⁵⁵ Denne regningen skulle tas i stor grad av USA. En viktig del av planen var også å integrere Vest-Tyskland inn i et viere europeisk system for handel og økonomisk samarbeid, og på den måten skape en felles økonomisk avhengighet. Dette mente USA ville redusere faren for en ny krig. Grunnmuren i det som blir Det europeiske kull- og stålfellesskapet (EKSF), blir lagt her i forbindelse med Marshall planen, men det var fortsatt et stykke igjen dit.

4.4.2 CMEA vs EKSF

Et vestlig eksempel som har flere likhetstrekk med CMEA er EKSF. EKSF har som CMEA til hensikt å fasilitere handel mellom medlemslandene. Men der CMEA brukte produksjonsplaner og bilaterale handelsavtaler, bruker EKSF markedsetterspørsel og frihandel for å oppnå målet. EKSF brukes også som et verktøy for å kontrollere medlemslandene internt, både institusjonelt og med tanke på utvikling, akkurat som CMEA. Men måten det gjøres på er igjen helt forskjellig. CMEA ble kontrollert fra Moskva uten noe særlig påvirkning fra de andre medlemslandene, og måten Moskva hadde kontroll ofte skjedde med bruk av militær makt og avhengighetsskapende handelsavtaler, har EKSF en helt annen måte å kontrollere medlemmene sine på. I EKSF er medlemslandene likestilt på en demokratisk måte, og alle medlemmene har derfor stor påvirkningskraft inn i organisasjonen. EKSFs form for utøving av makt over medlemslandene er også forskjellig fra CMEA. EKSF bruker i mye større grad økonomiske incentiver for å oppnå sine mål for sine medlemmer, i stedet for militær makt. For USA og Frankrike var dette en kontroll over Vest-Tyskland via økonomisk avhengighet, slik at de ikke kunne starte en ny storkrig.⁵⁶ I denne forstand er EKSF en forlengelse av ERP. Det er også viktig å huske at selv om konturene er som forklart over, så

⁵⁵ Crockatt 1995: 79

⁵⁶ Crockatt 1995: 53-54

er dette en simplifisering av en komplisert prosess som endte med EU. EKSF hadde på ingen måte samme innflytelse i 1952 som dets arvtaker hadde i 1975. Det er derfor en generalisering og en litt kunstig fremstilling av denne organisasjonen for å kunne sammenligne den med CMEA som er hovedfokuset i denne studien.

5 Konklusjon

Hvordan har politikk og økonomi formet de økonomiske systemene som drev den østtyske økonomien i perioden frem til 1975, og hvilken effekt hadde disse systemene på veksten? Dette er det jeg skulle studere her. Hva har jeg kommet frem til? Acemoglu & Robinsons teori har vært sentral gjennom oppgaven. Den har satt et rammeverk for hvordan de mener økonomiske systemer formes av politikk, og jeg har i denne oppgaven tatt i bruk dette. Det kan se ut som at de to viktigste systemene i denne oppgaven har blitt formet slik som Acemoglu & Robinson teoretiserte.

5.1.1 Planøkonomiens opprinnelse

Planøkonomien oppsto på bakgrunn av det politiske bildet i landet. Det ser først ut som dets opprinnelse er på bakgrunn av økonomiske hensyn. Som nevnt var planøkonomien noe som oppstod til dels på grunn av dets antatte styrke innen økonomien til å håndtere kriser og dets fordelaktige styrke i gjenoppbyggingen av Øst-Tyskland. Mye vekt ble lagt på dette internt. En kan muligens anta at planøkonomien derfor oppsto på bakgrunn av økonomiske hensyn. Hadde dette vært hele historien kunne dette vært konklusjonen. Sovjetunionen innførte planøkonomi i alle de andre satellittstatene de hadde kontroll over. Dets krav til at politiske ledere om ideologisk tilhørighet til Stalinismen, samt dets tydelige tilstedeværelse i DDR militært kan ha hatt en påvirkning. Som vi så i vest gikk de for en annen løsning. Hvorfor gikk de ikke samme vei i øst? Her hadde politiske hensyn en del å si. En ser tendenser til det som blir det dualistiske verdenssynet i øst mot vest senere i den kalde krigen. Det er derfor her vanskelig å si helt sikker hva grunnen til at de i Øst-Tyskland gikk for planøkonomi. En ser at både lokale hensyn og mer geopolitiske hensyn har vært med å påvirke hvordan de politiske og økonomiske systemene oppstod og utviklet seg i DDR.

5.1.2 COMECONs opprinnelse

CMEA oppsto for å løse to problemer. Det ene var at Sovjetunionen trengte en måte å kontrollere satellittstatene sine. Den andre var at det var et svar på Marshall planen som ble innført i vest. Det kan tenkes at det var noen økonomiske hensyn som ble tatt ved opprettelsen av COMECON, men på bakgrunn av farten det ble opprettet i og mangel på struktur og institusjoner kan en anta at disse ikke var veldig gjennomtenkt. Det betyr at CMEA som økonomisk system sannsynligvis ikke ble opprettet med tanke på økonomisk vekst, men heller med tanke på den politiske situasjonen.

5.2.1 Planøkonomiens effekt på den økonomiske veksten

Som jeg diskuterte i kapittelet om planøkonomi kan det se ut som at planøkonomien hadde en positiv effekt på den økonomiske veksten i DDR fordi den økonomiske veksten var så høy. En annen grunn til at den økonomiske veksten var så høy er Nelson-Phelps "catch-up"-hypotesen. Problemet med denne teorien er at den forutsetter for det første en høy humankapital og for det andre et tett økonomisk samarbeid eller kontakt med de som ligger lengre fremme med tanke på teknologisk utvikling. Som jeg poengterte var den kalde krigen et vanskelig miljø for dette. Som nevnt i kapittelet om CMEA var det et skifte når Khrusjtsjov tok over makten, og det var en liberalisering av økonomien. Dette muliggjorde mer kontakt med vesten, noe som kan ha hjulpet med tanke på teorien til Nelson-Phelps. Videre viste jeg hvordan planøkonomien fungerte godt til å drive gjenoppbyggings arbeid og store prosjekter som omstilling av økonomien. Dette har sannsynligvis hatt en positiv effekt på den økonomiske veksten. På den andre siden var feilinvesteringer og et for rigid system noen aspekter som var med på å påvirke planøkonomiens effekt på økonomisk vekst i DDR på en negativ måte. Det kan derfor se ut som at planøkonomien har hatt en positiv effekt på den økonomiske veksten til DDR i det korte bildet, og at det har hatt en negativ effekt på den økonomiske veksten i det lengre bildet. Dette kan være vanskelig å skille fra effekten fra andre faktorer, som for eksempel hvem som satt ved makten og hvilken retning de valgte å ta systemet.

5.2.2 COMECONs effekt på den økonomiske veksten i DDR

CMEA hadde til å begynne med et annet formål enn økonomisk vekst. Spesielt for Øst-Tyskland var medlemskap i denne organisasjonen negativt for den økonomiske utviklingen. Ikke bare begrenset CMEA de potensielle handelspartnerne til DDR, men den begrenset også hva de hadde mulighet til å selge. Som nevnt tidligere ble DDR nødt til å legge om industrien sin flere ganger for å tilpasse seg det interne markedet i CMEA. Dette gikk for så vidt greit på grunn av planøkonomiens rolle innenfor dette byttet. Det hadde vært bedre for den østtyske økonomien om industrien hadde kunnet ekspandert i stedet for å skiftes ut. Med dette mener jeg at hvis industrien kunne fortsatt å eksportere tekstil produkter og andre produkter innen lettindustri⁵⁷ i tillegg til å bygge ut tungindustrien ville DDR hatt en mer solid eksportsektor som kunne støttet industrien i stedet for at subsidiene gjorde det. Dette ble forhindret først ved utestenging fra vestlige markeder på grunn av handelsblokaden de ble offer for, og videre på bakgrunn av en politisk avgjørelse om at handel utenfor østblokken ikke var ønsket. På tross av dette kan det se ut som at skifte i økonomien har hatt en positiv effekt på både den økonomiske veksten og andelen av den globale handelen.⁵⁸ Videre forhindret planøkonomien markedskreftene fra å sortere vekk den industrien som ikke gikk med fortjeneste, noe som bandt opp en del av arbeidsstyrken som kunne jobbet i denne eksportindustrien. Dette forhindret også en spesialisering av industrien i samarbeid med slik de bilaterale handelsavtalene i CMEA fungerte frem til den overførbare rubelen ble innført. Alt dette akkumulerte til et handelssystem som ikke bare var verre en slik de hadde før verdenskrigen, men som også forhindret industrien fra å utvikle seg på en bedre måte. På bakgrunn av dette kan en konkludere med at CMEA påvirket den økonomiske veksten til DDR på en negativ måte.

5.3 Veien videre

Et problem med å kunne konkludere noe ut ifra denne studien er at litteraturen er undersøkt på en kvalitativ måte. Det betyr at de forskjellige faktorene og deres påvirkningsgrad ikke er tallfestet. Det gjør at forfatteren kan ha overvurdert eller undervurdert faktorenes betydning. Denne studien har pekt på noen av årsakene til hvorfor planøkonomien og COMECON oppstod i Øst-Tyskland, og den har pekt på noen faktorer som kan ha påvirket den

⁵⁷ Roesler 1991: 49-50

⁵⁸ Graff et al 2014: 277, 296-297

økonomiske veksten til DDR som disse systemene var ansvarlig for. Videre burde det gås mer i detalj på hver av faktorene og undersøkes hvor mye de faktisk påvirket DDR. Dette er også bare to av de viktige økonomiske systemene som var på plass i Øst-Tyskland på dette tidspunktet. Det betyr at de andre økonomiske systemene som hadde en påvirkning på veksten i den østtyske økonomien også burde undersøkes. Her er for eksempel jordbruket en god kandidat. Det kan også være interessant å se nærmere på i hvilken grad det var de økonomiske systemene som var avgjørende for den økonomiske veksten eller om det var de politiske strømmingene som ble lagt oppå som var den avgjørende faktoren. Her er Khrusjtsjovs periode spesielt interessant.

6 Kildeliste

Acemoglu, D. & Robinson, J. A. (2012). *Why nations fail: the origins of power, prosperity, and poverty* (pp. XI, 529, pl.). Profile Books.

Cambridge University Press. (2022) *Cambridge Dictionary*.
<https://dictionary.cambridge.org/us/dictionary/english/give-someone-an-inch-and-they-ll-take-a-mile>

Crockatt, R. (1995) *The fifty years war*, Routledge

Czarny, E., & Menkes, J. (2015). European Union and European Germany. *Oeconomia Copernicana*, 6(4), 7–27. <https://doi.org/10.12775/OeC.2015.026>

Fallenbuchl, Z. M. (1987). The Council for Mutual Economic Assistance and Eastern Europe. *International Journal*, 43(1), 106–126. <https://doi.org/10.2307/40202510>

Graff, M., Kenwood, A. G. & Loughheed, A. L. (2014) *Growth of the international economy, 1820-2015* (5. Utg.) Routledge

Nelson, R. and E. Phelps (1966), Investment in Humans, Technology Diffusion and Economic Growth, *American Economic Review* 56(1/2): 69-75

Roesler. (1991). The Rise and Fall of the Planned Economy in the German Democratic Republic, 1945-1989. *German History*, 9(1), 46.

Stalinism. (2020). In *Encyclopædia Britannica Online*. Encyclopædia Britannica Inc.

Statistisk sentralbyrå (2014, 20. november) *Begreper i nasjonalregnskapet*.
https://www.ssb.no/nasjonalregnskap-og-konjunkturer/begreper-i-nasjonalregnskapet#Bruttonasjonalprodukt_BNP

Stokke, H. (2003), *Technological catch-up vs. divergence: A study of the Nelson-Phelps adoption function*, upublisert notat, Institutt for samfunnsøkonomi, NTNU.

